

УДК 911.3

Гнатюк О.М., асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІЄРАРХІЧНА СТРУКТУРОВАНІСТЬ ПРОСТОРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Ключові слова: ієрархічні рівні просторової ідентичності, просторова ідентифікація

Вступ. Постановка проблеми. Виявлення сприйняття місцевості проживання її мешканцями дозволяє розкрити їх розуміння особливостей та перспективи використання середовища проживання. Діяльність, спрямована на розвиток власного регіону визначається тим, як ними сприймаються просторові, історичні, господарські та інші її особливості [6]. Усвідомлення людини, її сприйняття довкілля належить до сфери географічного пізнання [7]. Особистісна географія дозволяє отримати знання щодо об'єктивного світу та його перетворень [8]. Культура та досвід життя й діяльності, які накопичуються та зберігаються населенням, формують образ, який, у свою чергу впливає на сприйняття людьми місць і регіонів протягом усього їхнього життя. Важливим чинником територіального розвитку в умовах сучасної України є актуалізація сприйняття населенням свого населеного пункту, регіону, держави як самобутніх, перспективних та сприятливих для життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідження регіональної ідентичності проводились переважно фрагментарно, на прикладах окремих регіонів, зокрема у публікаціях А. Агаркової, В. Середи, Н. Шолуха, А. Алтухової. Дослідження під керівництвом І. Кононова дозволили виявити складний, багаторівневий характер етнічної ідентифікації, ієрархію ідентитетів. Загальні дослідження природи регіональної ідентичності присутні у працях В. Карлової, У. Лукач, М. Щепанського, Т. Татаренка, Л. Нагорної, Г. Коржова. Останній акцентує увагу на практичному аспекті використання регіональної ідентичності у системі соціального управління територією. Регіональна ідентичність як бренд досліджувалась А. Мусієздовим. Останніми роками системні дослідження регіональної ідентичності проводяться А. Мельничуком із співавторами.

Формування цілей статті, постановка завдання. Метою дослідження є виявлення ієрархічної структури просторової ідентичності населення України та чинників, що обумовлюють її розвиток на кожному з виділених рівнів.

Виклад основного матеріалу. Основним методом дослідження просторової ідентичності став соціолого-географічний метод. Він знайшов

широке застосування у сучасних географічних дослідженнях, перетворившись на один з провідних методів збору первинної інформації, яку складно відображати у кількісному вимірі. Були розроблені анкети для визначення рівнів регіональної ідентичності, основними умовними блоками яких стали: «Просторова орієнтація», «Мала Батьківщина», «Національний патріотизм», «Регіональна ідентичність», «Європейська ідентичність». Для різних територій зміст анкети дещо відрізнявся з урахуванням специфіки території та спрямованості дослідження [3; 4; 5]. Всього було проанкетовано близько 1000 респондентів – мешканців різних регіонів України, поселень різного ієрархічного рівня. Питання були складені на основі методики дослідження регіональної ідентичності Крилова М. [2] з урахуванням досвіду проведення інших подібних досліджень в США та Російській Федерації, а також з урахуванням специфіки регіону, що досліджується.

Ми розглядаємо наступну схему ієрархічних рівнів просторової ідентичності із виділенням макрорівнів: I. Локальний макрорівень: 1. Інтралокальна ідентичність. 2. Локальна ідентичність. II. Регіональний макрорівень: 3. Субрегіональна ідентичність. 4. Регіональна ідентичність. 5. Субетнічна ідентичність. III. Національний макрорівень: 6. Національна ідентичність. IV. Наднаціональний макрорівень: 7. Макрорегіональна ідентичність. 8. Глобальна ідентичність. Дані ієрархічні рівні є найбільш поширеними і прийнятними для вирішення поставлених наукових завдань.

Попередні результати дослідження свідчать, що існує суттєвий зв'язок між різними рівнями просторової ідентифікації населення України. Виявлено значний прояв регіональної та локальної ідентичності в Україні. Такі ж особливості загалом виявлені у європейській частині Російської Федерації [2]. В цілому, сильним є також сприйняття європейського вибору та європейських цінностей. Як правило, рівень регіональної ідентифікації визначається прив'язаністю респондента до місця народження та проживання. Серед жителів Вінницької області з відсутньою територіальною ідентифікацією 55,4% визнали, що прагнуть виїхати з України, в той час як в цілому по регіону таких 40%.

Виділяються перцепційні ядра регіонів, через ідентифікацію з яким його мешканці схильні співставляти себе і з прилеглим регіоном (Київ, Запоріжжя, Вінниця та ін). Так, приїжджі до Вінниці з інших регіонів України спочатку ідентифікують себе з містом – обласним центром (77,8%), і лише потім – з прилеглою областю і з подільським краєм (33%). Для мешканців Києва перцепційне ядро регіону гіпертрофоване, і більшість киян доволі слабо асоціюють себе з відповідною областю чи з історичною Київщиною. Високий рівень самоусвідомлення себе у локальному та регіональному просторі як правило корелюється із сприйняттям національних та європейських ідеалів та цінностей. Якщо рівень інтегрованості у простір Києва та київського регіону, а також ступінь сприйняття європейських ідеалів та цінностей вирадити у балах, то

інтегрованість у локальний та регіональний простір понад 20 балів відповідає середній показник сприйняття європейських ідеалів у 8 балів, від 10 до 9 балів – у 6,6 балів, від 5 до 9 балів – у 7 балів, менше 5 балів – 4,1 бал.

Просторове походження респондентів та ступінь їх асимільованості несе безпосередній вплив на формування регіональної та місцевої ідентифікації, визначення своє приналежності до європейської цивілізації. Так, якщо рівень подільської самоідентифікації у корінних мешканців Вінниці не перевищує 15 %, то у приїжджих з інших поселень Вінницької області – 33 %, а у вихідців з Хмельницької області – 66,7 %. В той же час рівень вінницької ідентифікації знижується у даних групах респондентів від 80,4 % до 56,7 % і 33,3 % відповідно. Корінні вінничани люблять своє місто передусім як свою Малу Батьківщину, і погоджуються переїхати до інших міст лише за особливим покликом душі. Приїжджі мешканці Вінниці люблять місто за його зручність, транспортну доступність, можливість працевлаштуватися, воно для них є сходиною на шляху до ще «зручніших» чи «престижніших» місць проживання (напр. Київ). Серед корінних киян показник любові до рідного міста – 88,8 %, тоді як у приїжджих осіб, які ще не встигли повністю асимілюватися – 59,6%. Неприйняття міста негативно відображається на громадській активності жителів – міська громада перетворюється на сукупність байдужих споживачів тих соціально-економічних благ, які велике місто надає пересічному громадянину, при цьому міське середовище втрачає свою соціокультурну унікальність.

Регіональна ідентифікація молодшого покоління є слабше розвиненою, аніж у старшого, проте залишається достатньо сильною. У молодих вінничан (до 21 року) знижений рівень територіальної самоідентифікації: 78,1 % проти 80,4 % у дорослих у випадку ідентифікації з містом Вінниця та 9,4 % проти 16,1 % у дорослих у випадку ідентифікації з Поділлям. У молоді, як правило, підвищений рівень самоідентифікації з Європою: серед опитаних киян віком молодших за 35 років ідеї об'єднаної Європи та європейські цінності загалом позитивно сприймають 47,9 %, а серед старших 35 років – 37,0 %. Для молодшого покоління суттєвим є прояв впливу освіти та виховання.

На локальному рівні проявляються такі параметри регіональної ідентичності, як наявність Малої Батьківщини, любов до рідного поселення, бажання проживати у ньому надалі, вибір свого міста як центрального для даної території, баланс позитивного і негативного ставлення до провінційності, ставлення до діяльності влади та місцевих організацій з охорони природної та історико-культурної спадщини, а також знання таких історико-культурних атрибутів, як дати заснування рідного поселення, походження його назви, герба, висловів, символів, пам'яток, місцевих засобів масової інформації.

У масштабах України найвищі виміри локальна ідентичність має у її західній частині (20 – 30 % респондентів асоціюють себе із поселенням, у якому проживають), а найнижчі – у східній частині України (10 – 15 %).

Найбільш значимою субрегіональна ідентичність є у випадку, коли центральне поселення має багату історико-культурну спадщину, або є значним розселенським центром. Так, у Вінницькій області найсильніша субрегіональна ідентичність є у Хмільницькому, Жмеринському, Барському, Козятинському, Могилів-Подільському районах. У масштабах України субрегіональна ідентифікація є сильнішою у західній та центральній її частині. Невеликі поселення, зокрема й сучасні районні центри, тут є давніми історичними поселеннями, які тривалий час виступали як центри локальних систем розселення. Загалом ментальна структурованість території тут більш подрібнена. У південно-східній частині України субрегіональна ідентичність ослаблена на користь регіональної. На запитання, яке місто респонденти вважають центральним для своєї території, свій районний центр назвали 65 % жителів Івано-Франківської області та 38% жителів Закарпатської, а обласний центр – 1 % та 3 % відповідно. В той же час у Донецькій та Луганській областях респонденти взагалі не називали центральним містом свій райцентр, а обласний центр називали 75 % та 100 % опитаних відповідно.

Регіональна ідентифікація має виразну територіальну структуру. Існує ядро – центральне місто та прилегла до нього територія (радіусом до 40-50 км). На прикладі Вінницької області можна побачити також ближню напівпериферію радіусом від 40 – 50 до 90 – 120 км (де регіональна ідентифікація послаблена внаслідок сильних локальних ідентичностей, орієнтованих на крупні міста-субцентри Жмеринка, Бар, Хмільник, Козятин), дальню напівпериферію радіусом від 90-120 до 140-160 км (де ідентифікація з містом Вінниця знову зростає внаслідок «крайового ефекту», коли виникає необхідність підкреслити свою відмінність від сусідніх областей), та периферію на відстані понад 140-160 км від ядра (де дана ідентифікація остаточно знижується і в решті-решт сходиться на нульовий рівень).

Якщо в адміністративній області існує місто-конкурент ядра, може відбуватися витіснення регіональної ідентичності ідентичністю, пов'язаною з містом-конкурентом. Прикладом є ситуація, коли навколо Олександрії виникає потужна ідентичність з цим містом, що конкурує з ідентичністю з обласним центром - Кіровоградом. При цьому ідентичність з Олександрією за походженням є субрегіональною, проте набуває нових, нехарактерних для неї рис, оскільки конкурує з регіональною, а не сприймається як органічна її складова.

Базовим рівнем регіональної ідентичності у широкому розумінні є рівень історико-географічних країв та областей, тобто субетнічна ідентичність. Загалом в межах України субнаціональний рівень ідентичності найбільше розвинений в межах історичних Галичини, Волині та Поділля. Так, у місті Львові 55 % респондентів віднесли своє поселення до Галичини, у Миколаєві Львівської області про приналежність до Галичини зазначили 83 % опитаних. При опитуванні жителів інших поселень Львівщини (сільська

місцевість) приналежність до Галичини відзначили 57 % опитаних. У Івано-Франківську про приналежність до Галичини зазначили 50 % опитаних. Серед опитаних жителів міста Вінниці 98 % зазначили про приналежність території їх проживання до Поділля, а для інших мешканців Вінницької області цей показник становить 92 %.

На решті території України субетнічний рівень ідентичності ослаблений, а структура ідентичності тих, у кого вона проявлена, буває надзвичайно строкатою. Найбільшою частка респондентів, які не визначилися із історичним регіоном свого поселення, була у Харцизьку – 79%, Ніжині та Хусті – по 75%, Стаханові – 71%, Єланці – 67%, Новоукраїнці – 63%. Найстрокатішою структура субнаціональної ідентичності є на Закарпатті, Кіровоградщині, деяких місцевостях Івано-Франківщини та Полтавщини, тобто у регіонах із складним історико-культурним розвитком, які важко чітко віднести до певного регіону, та у зонах тісного сусідства кількох різних історико-географічних регіонів.

Не всі респонденти, які визнають прив'язку свого поселення до певного історико-географічного регіону, мають відповідну розвинуту самоідентифікацію. Якщо у Вінниці факт приналежності даного міста до Поділля визнають 98 % опитаних, то ідентифікують себе подолянами лише 29 %. Фіксується і факт зменшення прояву даного рівня ідентичності у молоді – серед опитаних віком до 16 років подільськими себе назвали тільки 10%. В межах конкретного регіону субнаціональний рівень ідентичності краще проявляється у мешканців невеликих поселень. Показник прояву самоідентифікації з Поділлям у Вінниці становить 29 %, а у інших населених пунктах – в середньому 36 %, 83 % тих, хто визнають належність до Галичини, у Миколаєві Львівської області, проти 55 % у Львові, 25, 30 та 10 % тих, хто визнають приналежність до Новгород-Сіверщини, у Носівці, Новгород-Сіверському та Ніжині відповідно. У Івано-Франківську 45 % опитаних не визначилися із історико-географічною приналежністю поселення, тоді як у селі Раківчик відповідної області – лише 15%.

Історико-географічні регіони в уявленні жителів мають певні просторові межі, що не завжди співпадають з науково-обґрунтованими за тим чи іншим критерієм. Розглянемо приклад перцепційних уявлень вінничан про Подільський край. Практично три чверті респондентів обрали ті області, на території яких знаходяться частини історичного Поділля. Ядром Поділля в уявленнях опитаних виступає тандем Вінниччини та Хмельниччини (74,7 % та 66,7 % відповідно), дещо менше голосів (44,0 %) отримала Тернопільщина. Житомирську область вважають подільською 9,9 % опитаних, Черкаську – 7,4 %, Київську – 3,7 %, Одеську – 2,5 %, Кіровоградську – 1,9 %.

Щодо ментальної спільності, то жителі Вінниці найбільш близькими до себе вважають своїх сусідів-подолян із Хмельницької області (43,2 %). Широкі контакти представників Вінниччини з Києвом сприяли поширенню

уявлення про близькість вінничан та мешканців Київщини (24,7 %). Респонденти визнали себе ментально близькими до жителів Правобережної Центральної України та Західної України. Водночас світоглядні цінності вінничан не співпадають, на їхню думку, з цінностями українців Лівобережжя, сходу та півдня держави.

В межах одного історико-географічного регіону субрегіональна ідентичність має складну територіальну структуру. Так, на прикладі Поділля за наявними на момент укладання публікації матеріалами, спостерігається ядро ідентичності з Поділлям навколо Кам'янця-Подільського та у придністровських районах; далі на північний схід сила ідентичності знижується, але на Надроссі знову зростає. Субетнічні перцепційні регіони можуть мати один або декілька перцепційних центрів. «Дроблення» перцепційного центра зазвичай пов'язане з історичними обставинами (наприклад, міграція центра Поділля з Кам'янця Подільського до Вінниці) та з існуючим адміністративно-територіальним устроєм, тобто впливом регіональної ідентичності на субнаціональну (жителі Вінниччини схильні вважати центром Поділля Вінницю, жителі Хмельниччини – Хмельницький або Кам'янець-Подільський).

Розвинута субнаціональна ідентичність може мати вплив на внутрішньополітичні процеси в країні, зокрема на формування адміністративно-територіального устрою. Так, серед вінничан підтримка утворення єдиної Подільської області з центром у Вінниці становить 59, 2%, в той час як підтримка утворення єдиної Подільської області з центром у Хмельницькому – 2,1 %. Таким чином, вірогідність інституалізації ідентичності з Поділлям є однією із найбільш вірогідних, враховуючи силу її виразу порівняно з іншими субнаціональними ідентичностями України, проте спостерігається «дроблення» подільського перцепційного ядра.

Національна ідентичність пов'язана із територією певної країни або ж ареалом проживання певного етносу, до якого належить, чи з яким прагне асоціювати себе індивід. Найбільш сформована у столичному регіоні та на заході і центрі України (важливість приналежності зазначили понад 80 % опитаних), та нижча на півдні та сході, особливо у Луганській області (43 %). Стосовно власної самоідентифікації особи як українця, то найбільшою вона є у західній та центральній частині України (60 – 80 % респондентів), дещо зниженою – на сході України та на Закарпатті (40 – 50 %). У місті Києві фіксувався високий рівень знання походження державного герба України та автора тексту державного гімну України (понад 80% киян дали вірні відповіді).

Важливими є уявлення населення про національну ідентичність та її атрибути. На думку киян, найкраще репрезентують Україну в цілому Полтавська (61 %) та Тернопільська області (50 %). Найважливішими елементами української ідентичності (понад 8 балів з можливих 10) кияни визначили: мову, історичну пам'ять, самобутність та традиції, національну

гордість, національну символіку, менталітет. Регіонами, де найкраще збережено українську ідентичність, визнаються Волинь, Галичина та Поділля. Столицю, місто Київ, вважають «серцем України» 40 % опитаних киян, також значна частина респондентів зазначали у цьому контексті Канів та Львів. Найбільш «українськими» містами із ряду наведених жителі Києва визнали Львів (середній бал 9,29 із 10), Київ (7,29), Полтаву (7,13) та Вінницю (6,69), найменш «українськими» – Донецьк (2,83) та Керч (3,17). Із Україною у киян найбільше асоціюються такі поняття, як надія, духовність, бідність та розвиток. Найбільший вклад у розбудову української держави, на думку киян, зробили Володимир Великий, Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський та Іван Мазепа.

Макрорегіональна ідентичність виникає як орієнтація на певний культурно-цивілізаційний макрорегіон світу. Так, біля 50 % опитаних киян зазначала тісний особисту ідентифікацію із Східною Європою, 55 % – із Європою в цілому; 39 % киян пишаються тим, що вони європейці, 20 % – походженням із Східної Європи а 16 % – походженням із країни колишнього СРСР. Серед осіб, що пишаються приналежністю до країни колишнього СРСР, 67% також пишаються і приналежністю до Європи; в той же час серед тих, хто пишається європейським походженням, лише 28 % пишаються приналежністю до колишнього СРСР. Отже, серед опитаних нами киян 6 % респондентів зберегли міцну радянську ідентичність і відкидають усе європейське, 10 % респондентів зберегли відчуття гордості за СРСР, але виявилися готовими до сприйняття європейських цінностей, 27 % респондентів вже не бажають асоціювати себе з СРСР і відчують себе частиною європейського суспільства. Решта опитаних пишається приналежністю до України та/або Східної Європи. Більшість киян налаштована на вивчення англійської мови як мови міжнародного спілкування (понад 80 %), а також французької (понад 30 %) та інших впливових європейських мов – німецької, іспанської, італійської (понад 20 %).

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами дослідження можна зробити наступні висновки: 1. Просторова ідентичність має чітку структурованість за ієрархічними рівнями, її розвиток відбувається від нижчих рівнів до вищих. На кожному рівні розвиток ідентичності визначають власні чинники, а ідентичність проявляється через типові для даного рівня ознаки. 2. Розвиток локальної та регіональної ідентичностей та патріотизму стимулює розвиток національної ідентичності і патріотизму, не створюючи загрози сепаратизму, але навпаки, підтримуючи єдність країни. Усвідомлення регіональними спільнотами своєї історико-культурної та географічної унікальності є ознакою здорового розвитку нації в цілому. Сила держави чи народу не в тотальній уніфікації, а в збереженні регіонального географічного різноманіття. 3. Ступінь інтегрованості індивіда у місцеве культурно-історичне середовище визначає силу його регіональних

ідентичності та патріотизму, а через дану ланку – і силу національного патріотизму. Тому всебічна освітньо-культурна краєзнавча діяльність є передумовою успіху та соціокультурного і економічного благополуччя регіону і країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Гнатюк О.М. Регіональна ідентичність мешканців міста Вінниці: вплив географії походження та віку // Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. - К., 2011. - Вип. IX. - С. 133-134.
2. Крылов М. П. Региональная идентичность европейской России. – М., Новый Хронограф, 2010. С. 12-13.
3. Мельничук А. Л., Гнатюк О. М., Растворова М. О. Порівняльний аналіз регіональної ідентичності міст Запоріжжя, Вінниці та Києва // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Зб. наук. пр. – Херсон, 2007. – С. 212 – 222.
4. Мельничук А. Л., Растворова, М. О. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Географія. – 2011. Вип. 63 (2). С. 163-166.
5. Растворова М. О. Підходи до розробки та пропозиція анкети щодо визначення привабливості для життя та укоріненості жителів міста // Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. - К., 2011. - Вип. IX.
6. Brookfield H. On the environment as perceived // Progress in Geography. - 1969. - Vol. 1. – P. 51-80.
7. Lowenthal D. Geography, experience, and imagination: towards a geographical epistemology // Annals of the Association of American Geographers. -1961. Vol. 51. – P. 241-260.
8. Wright J. K. Terrae incognitae: The place of the imagination in geography // Annals of the Association of American Geographers. – 1947. - Vol. 37. - P. 1 – 15.

Гнатюк О. М. Ієрархічна структурованість просторової ідентичності населення України

Досліджено уявлення респондентів про географічний простір як середовище проживання, аспекти ідентифікації індивідів з територіальними спільнотами та їх ставлення до навколишнього географічного простору та населення. Розкрито структуру просторової ідентичності на її різних ієрархічних рівнях.

Ключові слова: ієрархічні рівні просторової ідентичності, просторова ідентифікація

Гнатюк О. М. Иерархическая структура пространственной идентичности населения Украины

Исследованы представления респондентов о географическом пространстве как среде обитания, аспекты идентификации индивидов с территориальными сообществами и их отношение к окружающей географическому пространству и населения, его заселяет. Раскрыта структура пространственной идентичности на разных иерархических уровнях.

Ключевые слова: иерархические уровни пространственной идентичности, пространственная идентификация.

Gnatyuk O. M. Hierarchical structure of spatial identity of the Ukrainian population

Mental conceptions about the geographical space as a habitat, aspects of the inclusion into the regional fellow community and relationship to the adjacent geographical space and its inhabitants are revealed by means of questionnaires. The structure of spatial identity by its hierarchical levels is revealed.

Key words: hierarchical levels of spatial identity, spatial identification.